

СОНЦА – НЕБА – ЗАЎТРА: БЕЛАРУСКАЯ ЖАНОЧАЯ ПАЭЗИЯ 1920-ЫХ ГГ.

І. І. Шматкова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, i.shmatkova@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца творчасць беларускіх паэтэс 1920-ых гг., удзельніц літаратурнага аб'яднання «Маладняк»: Зінаіды Бандарынай, Наталлі Вішнеўскай, Яўгеніі Пфляўбаўм. Аналізуецца ідэйна-эстэтычная і мастацкая адметнасць іх лірыкі, ацэнка іх вершаў у тагачаснай і сённяшняй крытыцы, вызначаецца іх роля як самабытных прадстаўніц беларускай жаночай паэзіі першай паловы XX ст.

Ключавыя словы: беларуская жаночая паэзія; Зінаіда Бандарына; Наталля Вішнеўская; Яўгенія Пфляўбаўм; літаратурнае аб'яднанне «Маладняк».

Беларуская жаночая паэзія з самага пачатку XX ст. – часу станаўлення новай беларускай літаратуры, – заняла пачэснае месца. Сярод паэтаў-«нашаніўцаў» асаблівым голасам вылучыліся творы Цёткі (Алаізы Пашкевіч), Канстанцыі Буйло, Зоські Верас. Яшчэ ў 1911 г. Максім Багдановіч у сваім крытычным артыкуле «Глыбы і слаі» (1911) высока ацаніў творчасць Канстанцыі Буйло: «Адна толькі Канстанцыя Буйла абяцае развіцця ў праўдзівы асабісты талент» [1, с. 411].

У 1920-я гг., час пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., заканчэння Першай сусветнай вайны і ўтварэння беларускай дзяржавы, айчынным літаратурным працэс зноў актывізаваўся. Узніклі шматлікія літаратурныя аб'яднанні, сярод якіх самым «масавым» было «Маладняк», колькасць ўдзельнікаў налічвала каля 500 чалавек. На старонках свайго часопіса і яго рэгіянальных выданняў літаб'яднанне друкавала ў тым ліку і творы маладых паэтэс (Г. Брэсцкая, А. Мялешкіна, Н. Вішнеўская, З. Бандарына, Я. Пфляўбаум, Г. Арахоўская-Базыленка і інш.).

Перыяд 1920-х гг. стаў сапраўды вельмі спрыяльным для развіцця жаночай творчасці, асабліва ва Усходняй (Савецкай) Беларусі. У многім гэта тлумачыцца тым, што «савецкая ўлада была вымушана вывесці жанчыну ў публічную прастору і сацыялізацыя творчай жанчыны адбывалася ў рэчышчы беларускага нацыянальнага адраджэння» [4, с. 11]. Дзеля гэтага з 1918 г. былі створаны жанаддзелы пры партыйных камітэтах, у 1920 г. у Мінску адна з паэтак – В. Матэічук-Маслоўская стварыла Цэнтральны саюз беларусак. Значную ролю ў разняволенні жанчын адыграў артыкул адной з кіраўніц Жанаддзела пры ЦК РКП(б) А. Калантай «Дарогу крылатаму эрасу» [6], пасля выхаду якога пачалі праводзіцца з'езды работніц і сялянак (І Усебеларускі адбыўся ў 1924 г. у Мінску), выдавацца друкаваныя органы жанчын (з 1924 г. часопіс «Беларуская работніца і сялянка»), дзе аўтаркі змаглі друкаваць свае творы.

У 1926 г. адбылася важкая для развіцця жаночай паэзіі падзея – выданне сумеснага зборніка З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўбаўм «Вершы» пад рэдакцыяй У. Дубоўкі (накладам 2000 асобнікаў!). Гэта кніга была высока ацэнена многімі тагачаснымі даследчыкамі (М. Байковым, А. Луцкевічам, Л. Клейнбортам і інш.).

У 1926 г. М. Байкоў у часопісе «Маладняк» надрукаваў рэцэнзію на сумесную кнігу З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўбаўм «Вершы», назваўшы яе «першым за час рэвалюцыі зборнікам жаночай творчасці. <...> Беларускія паэткі паказалі, што яны могуць пісаць не горш, а часам, калі мова датыча жаночых інтарэсаў, жаночае долі-нядолі, лепш за іх таварышаў-хлопцаў» [2]. Таксама станю́ча новую жаночую кнігу ацаніў А. Луцкевіч у 1929 г. у артыкуле «З усходніх загонаў (Літаратурны агляд)»: «Наша паэзія мае надта мала жаночкіх найменняў. Апрача Цёткі ды Буйлянкi – бадай нікога больш з жанок не бачылі мы на нашым адраджэнскім Парнасе. Дык тым прыемней адзначыць уваход на Парнас беларускі гэтых трох паэтак» [7, с. 235].

У 1927 г. у часопісе «Полымя» сустракаюцца згадкі пра здачу для друку Белдзяржвыдавецтву зборніка вершаў З. Бандарынай «Званы-перазваны», але, на жаль, па сённяшні дзень у даследчыкаў няма інфармацыі пра гэта выданне. Затое ў 1931 г. быў выдадзены яе зборнік вершаў «Веснацвет». На жаль, так і не былі надрукаваны ўжо напісаныя зборнікі вершаў Я. Пфляўбаўм «Мелодыі» (1929–1930).

У 1930 г. было створана аб’яднанне беларускіх жанчын імя А. Пашкевіч (Цёткі), якое заснавалі А. Астроўская, Н. Шнаркевіч, А. Лекант; друкаваным органам аб’яднання стаў часопіс «Жаночкая справа» (выдаваўся ў сакавіку – лістападзе 1931 г.). На старонках часопіса ў № 2–4 былі надрукаваны вершы З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўбаўм [4, с. 29].

Але ў 1934 г. у часопісе «Полымя» (№ 1) быў надрукаваны артыкул Л. Бендэ «Ці патрэбна нам пяшчотная і жаночая лірыка», пасля выдання якога жанчыны-творцы вымушаны былі замаўчаць. Так З. Бандарына не надрукавала ніводнага твора з 1934 па 1945 г., і так было з многімі аўтаркамі, якія калі і працягвалі пісаць, то толькі «ў стол» [10, с. 27].

Такім чынам, на доўгі час імёны выдатных паэтэс-«маладняковак» былі забыты, як і забыты шэраг іншых аўтарак.

Значную ролю ў вяртанні творчасці беларускіх паэтэс сучаснаму чытачу адыграла выданне анталогіі беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду «Бліскавіцы» (2017) (укладанне А. Данільчык і В. Жыбуля), у якой упершыню сабраны і надрукаваны пад адной вокладкай творы 61 беларускай паэтэсы, напісаныя ў перыяд з 1918 па 1941 г. Доўгі час па-за ўвагай даследчыкаў заставаліся такія паэтэсы як Хмарка, Г. Брэсцкая, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўбаўм, Г. Арахоўская, З. Бандарына, Г. Новік, В. Былінка і інш. У кнігу ўвайшлі творы і хрэстаматыйныя, і малавядомыя, і нават ніколі не публікаваныя раней.

Выданне атрымала шырокі рэзананс сярод літаратуразнаўцаў, у прыватнасці беларускі даследчык М. Мікуліч прысвяціў яму грунтоўны артыкул «Мы прадзём і тчом і белім...» (Полымя, 2018, № 10). Крытык вылучыў

шэраг сур’ёзных недахопаў у анталогіі, «якія зніжаюць вартасць» [8, с. 118], сярод якіх назваў факталагічныя памылкі, разам з тым паставіў пад сумненне мэтазгоднасць выдання падобных твораў: «Але творы паэтак, “чыя прысутнасць у літаратуры мела” не заканамерны, сацыяльна і культурна абумоўлены, а “спарадычны або выпадковы” характар, наўрад ці могуць мець “гістарычную каштоўнасць”» [8, с. 118]. У артыкуле М. Мікуліч, спасылаючыся на імёны Н. Гілевіча, У. Калесніка, А. Ліса, называе творчасць паэтэс «самадзейнай масавай паэзіяй» [8, с. 119], пазначае, што Максім Танк не чуў нават пра Зоську Верас, не тое што «пра кнігу З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўбаўм» [8, с. 123]. Не з усімі высновамі даследчыка можна пагадзіцца, таму што любая «слава» – рэч спрэчная, вядомасць не можа атаясамлівацца з талентам. Сёння ўжо адкрыта для шырокага кола чытачоў інфармацыя аб асабістай трагедыі адной з трох аўтарак – Яўгеніі Пфляўбаўм. Яе паэзія стала даступна чытачу дзякуючы Аркадзю Куляшову і Анатолю Вярцінскаму, сёння ніхто не сумняваецца ў яе таленце, а таксама як і ў высакароднасці жанчыны – вернай жонкі М. Лужаніна, асабістага сакратара Якуба Коласа. Самаахвярным служэннем любімаму чалавеку яна даказала сапраўдную вартасць беларускіх жанчын. Яна пісала многа і пісала вельмі таленавіта, але пра гэта чытач змог даведацца толькі пасля яе смерці: *Мае радкі не ўбачаць свету, // Не прагучаць на слых спагадны. // Не буду звацца я паэткай // з сваёю музай непанаднай <...> Мае радкі не ўбачаць свету, // Паснуць, не ўзняўшыся з вытокаў. // Яны, як пашарпаны ветразь, // Спачын для чайкі адзінокай* [9, с. 3].

Лічым, што, нягледзячы на недахопы, якія непазбежны пры апрацоўцы такога аб’ёму не вядомага раней архіўнага матэрыялу, анталогія «Бліскавіцы» выконвае пачэсную місію – «даследаваць створанае жанчынамі, вызначыць галоўныя тэндэнцыі паэзіі, напісанай жанчынамі, яе трансфармацыі ў канкрэтныя гістарычныя перыяды і, магчыма, вызначыць далейшыя перспектывы развіцця, а таксама пазбавіцца ад стэрэатыпаў, звязаных са словам “жаночая”» [4, с. 6].

Сапраўды, заявіўшы пра сябе першым у гісторыі беларускай літаратуры калектыўным зборнічкам, тры беларускія паэтэсы зніклі з літаратурнага небасхілу. Яны мелі свой няпросты лёс, але што не выклікае сумнення – гэта іх талент. Доказам гэтага стала выданне ў 2023 г. трох зборнікаў выбранай паэзіі: З. Бандарынай «Да новага заўтра», Н. Вішнеўскай «Неба мнагавокае» і Я. Пфляўбаўм «Сонца».

Творы З. Бандарынай (1909–1959) пасля пачатковага сумеснага зборніка «Вершы» (1926) асобным выданнем, як мы згадалі вышэй, выдаваліся толькі ў 1931 г. (зб. «Веснацвет»), пазней аўтарка планавала выдаць зборнік выбраных вершаў да свайго 50-годдзя, але гэтаму не атрымалася спраўдзіцца, паэтэса сышла з жыцця.

Яшчэ ў 1928 г. Максім Гарэцкі адносіў Зінаіду Бандарыну да найлепшых паэтаў-«маладнякоўцаў» [3, с. 4]. У 1927 г. З. Бандарына скончыла Мінскі педагогічны тэхнікум, год працавала ў Сібіры, дзе выкладала беларускую мову беларусам-перасяленцам, але захварэла на сухоты і вярнулася. У 1933 г. закончыла літаратурна-сцэнарны факультэт Інстытута кінематаграфіі ў Маскве, пасля навучалася ў аспірантуры Інстытута мастацтвазнаўства ў Маскве, працавала

ў тэатрах і культурных установах Масквы, Архангельска, Грознага. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны пайшла на фронт медыцынскай сястрой, пасля вайны працавала ў часопісе «Бярозка», на радыё, у Доме народнай творчасці ў Гродне, загадчыцай філіяла музея Янкі Купалы ў Вязынцы, супрацоўніцай газет «Зорка», «Літаратура і мастацтва».

Адзін з «праграмных» яе твораў – верш «Не мірацца ў сэрцы» спаўна раскрывае настрой творцаў 1920–1930-ых гг., якія ў аўтаркі параўноўваюцца, услед за М. Багдановічам, з васількамі ў жыццё: *Хаджу я, блукаю па жытніх палетках, // Шукаю любімую простую кветку. // Хоць знаю: у жыццё расці ёй няможна, // Душа знаць не хоча, шукае трывожна. // Крылом ахінае задумліва неба, // Не мірацца ў сэрцы «няможна» з «не трэба»* [3, с. 3]. Толькі калі ў М. Багдановіча канфлікт заключаецца ў прыярытэце васількоў ці жыта, кветак ці хлеба, прыгажосці ці спабытку, то лірычная гераіня З. Бандарынай адчувае сябе непатрэбнай раслінай, пустазеллем у жытнёвым полі, якое перашкаджае расці збожжу.

Паэтычная спадчына З. Бандарынай багатая на ваенныя вершы («З франтавога дзённіка», «Перад боем», «Жонцы загінуўшага друга», «Сказ пра франтавічку», «Жывыя ў палон не здаюцца» і інш.): *Нязвыкла чуць франтавіку «баюся»... // Каго, завошта і чаму?! // Ад слоў і поглядаў сваіх не адракуся, // Пачуцця, веры не змяню... // Жыццём абаранялі мы радзіму, // Сваёй крывёю прысягалі ёй...* [3, с. 253]. Як бачым, гэта таксама новае слова ў беларускай жаночай паэзіі. Да таго шырокаму чытачу былі вядомы вершы на тэму вайны Е. Лось, якая была падчас вайны яшчэ падлеткам. З. Бандарына – непасрэдна паэтэса-франтавічка.

Як і ў іншых беларускіх паэтэс, многія вершы З. Бандарынай прысвечаны тэме кахання, сыну, пераасэнсаванню свайго жаночага лёсу. Адметная словатворчасць аўтаркі, услед за У. Дубоўкам яна выкарыстоўвае яго наватвор *кармазыняць: О, не сумуй, што я сягоння інішай // Прыйшла сюды за ласкаю твай! // Ў вітрынах кармазыняць вішні, // Па вуліцах гудзіць, снуе аўто...* [3, с. 52].

Зборнік паэзіі Н. Вішнеўскай «Неба мнагавокае» (2023) дэманструе тонкі лірычны талент аўтаркі, яе вершы – настраёвыя, эмацыйныя, узнёслыя, насычаныя эпітэтамі і параўнаннямі: *Жар-птаха ічасця на далонь // Зляцела краскаю жывой... // Гарыць у душы маёй агонь... // Мой вечар ціхі, ён з табой!* [5, с. 3]. Наталля Вішнеўская (1907–1989) вядомая ў гісторыі беларускай літаратуры як «паэтка і жонка трох паэтаў (Алеся Дудара, Алеся Звонака, Янкі Бобрыка)» (Маракоў Л. Тры замужжы Наталлі Вішнеўскай. «Голас Радзімы». 10–17 чэрв. 1999 г.). Як паэтэса яна вядома толькі названым калектыўным зборнікам «Вершы» (1926). Вучылася ў Мінскім педагагічным тэхнікуме, Беларускім дзяржаўным універсітэце, які не скончыла. Падчас Вялікай Айчыннай вайны працавала ў дзіцячым доме, пасля заканчэння вайны адна забрала да сябе і выхавала двух хлопчыкаў-сірот. Працавала ў бібліятэцы Ленінградскага дзяржаўнага медыцынскага стаматалагічнага інстытута, да канца жыцця жыла ў Ленінградзе. Вялікую каштоўнасць у зборніку 2023 г. прадстаўляе эпісталарная спадчына Н. Вішнеўскай – яе лісты да с. Грахоўскага, стрыечнага брата яе мужа Янкі Бобрыка, які загінуў падчас вайны ў Ленінградзе. Вершы з пакінутай спадчыны

паэтэсы напоўнены мілагучнасцю і песеннасцю: *Плакала дзяўчына... Сыталіся слёзы, // Ручайнай беглі пацямнелым долам, // Абмывалі ногі белае бярозы, // Зіхацелі росна... зіхацелі полем* [5, с. 22].

Зборнік выбраных вершаў Я. Пфляўбаўм «Сонца» (2023) – споведзь жанчыны, якая жыла лёсам свайго мужа, ахвяраваўшы свой талент на алтар яго кар’еры. Толькі напрыканцы жыцця Яўгеніі Пфляўбаўм (1908–1996) убачылі свет дзве кнігі паэткі «Сувой жыцця» (1989) і «На захадзе сонца» (1992). У перыяд з 1930-х да канца 1980-х гг. не было надрукавана ніводнага яе твора. Яна, як і яе паплечніцы па зборніку, таксама закончыла Мінскі педтэхнікум, пасля Беларускай дзяржаўнай ўніверсітэт, працавала ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР (1930–1932). Калі яе мужа, С. Лужаніна, выслалі ў Сібір, паэтэса паехала за ім. Пасля вяртання зсылкі яны жылі ў Маскве, у 1945 г. вярнуліся разам з мужам у Мінск.

Чаму такая таленавітая паэтэса не захацела, каб яе творы былі надрукаваны, нават тады, калі гэта ўжо можна было зрабіць? Тым не менш, яна пісала, бо не магла не пісаць: *Як? Жыць з няра – пісаць на друк? – // Я з тых, што не пускаюць з рук // Жмут споведзі, скразняк душы. // Не можаш не пісаць – пішы...* [9, с. 159]. У радку паэтэса знайшла сваё наталенне, у ім лекавала сваё сэрца ад адзіноты, яму яна скардзілася на сваю нялёгкую жаночую долю: *Адна, як крыж на небасхіле, // Дзе гмах царквы глядзіць на ўсход, // Чые грахі мне залічылі // За сотні выдажджаных год? <...> Здавён жыву я вартаўніцай, // Пільную неба злы замах // І адхіляю навальніцу // Ад дрэва, дзе спявае птах* [9, с. 284].

Такім чынам, вершаванае слова першага ў гісторыі айчыннай літаратуры калектыўнага зборніка беларускіх паэтэс З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўбаўм мела працяг, іх імёны ўпрыгожылі небасхіл жаночай паэзіі. Іх паэтычная спадчына варта ўвагі даследчыкаў, аналіз палітры іх жаночага светапогляду на тагачасную рэчаіснасць дазваляе больш дакладна ўзнавіць акалічнасці гісторыі беларускай літаратуры першай паловы XX ст.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Багдановіч М. Глыбы і слаі // Інтымны дзённік : выбр. творы. Мінск : Радэла-плюс, 2006. 528 с.
2. Байкоў М. З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўбаўм : вершы. Выданьне ЦБ Маладнёжскага раёна. Менск, 1926. 46 с. // Маладнёжск. 1926. № 3. С. 149–150.
3. Бандарына З. А. Да новага заўтра : выбраная паэзія. Мінск : Альфа-кніга, 2023. 308 с.
4. Бліскавіцы : анталогія беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду. Мінск : Кнігазбор, 2027. 448 с.
5. Вішнеўская Н. В. Неба мнагавокае : вершы, проза, эпістальная спадчына. Мінск : Альфа-кніга, 2023. 236 с.